

MOKYKLŲ BIBLIOTEKŲ TINKLAS BURŽUAZIJOS VALDYMO METAIS LIETUVOJE

G. RAGUOTIENE

1919 m. lietuviškajai buržuazijai su užsienio interventų pagalba pavyko užslopinti Tarybų valdžią Lietuvoje, likviduoti revoliucinės valdžios pertvarkymus liaudies ūkio, kultūros ir švietimo srityje. Atėjusi į valdžią, buržuazija visomis priemonėmis siekė apginti ir įtvirtinti savo klasinį viešpatavimą. Tam tikslui ji stengėsi pajungti ir mokyklą bei apskritai švietimą.

Kurdama nacionalinę mokyklą ir nacionalinę švietimo sistemą, buržuazija vadovavosi, visų pirma, savo klasiniais interesais — paruošti ir išugdyti buržuazinei santvarkai, jos ūkiui ir kultūrai tarnaujančius žmones. Savo metu F. Engelsas yra nurodęs, kad „...jeigu buržuazija rūpinasi darbininkų gyvenimo sąlygomis tiek, kiek jai būtina, tai nereikia stebėtis, kad ji ir išsilavinimo duoda jiems tiek, kiek tai atitinka jos interesus“¹. Antra vertus, švietimo srityje buržuazinė valdžia negalėjo neatsižvelgti į Komunistų partijos vadovaujamo revoliucinio judėjimo bei liaudies masių reikalavimus, į darbo žmonių siekimą mokytis. Todėl, buržuazijai valdant, augo mokyklų tinklas, buvo įvestas privalomas pradinis mokslas (nuo 1927 m.). Švietimo lygis, apskritai paėmus, buržuazijos valdymo metais kilo. Tačiau, nežiūrint švietimo augimo bei įvesto privalomo pradinio mokslo, buržuazinė valdžia per savo valdymo laikotarpį neišsprendė ir dėl savo klasinės politikos negalėjo išspręsti mokyklos prieinamumo liaudžiai problemos. Miesto ir kaimo darbo žmonių vaikams mokslas, ypač vidurinis ir aukštasis, sunkiai buvo prieinamas. Net prad. mokyklų, kaip nurodoma LKP(b) V suvažiavime, buržuazijai valdant, nelankė apie 25 proc. vaikų². Visų pirma, pradinį mokyklų tinklas buvo nepakankamas ir nepajėgė aprėpti visų mokyklinio amžiaus vaikų. Sunkios darbininkų ir mažžemių valstiečių gyvenimo sąlygos, vadovėlių ir knygų brangumas taip pat užkirto kelius į pradinį mokslą tūkstančiams vaikų. Dalis mokinių, ypatingai kaime, mokyklą lankė tik kurį laiką, rudens ir žiemos mėnesiais, nes piemenavo buožėms arba padėjo tėvams. Antra vertus, daug vaikų, ir pradėjusių mokytis, dėl įvairių priežasčių (daugiausia dėl materialinių aplinkybių) negalėjo užbaigti net keturių pradinės mokyklos skyrių. Keleriais pirmaisiais buržuazijos valdymo metais pradinę mokyklą baigdavo apie 25 proc. įstojusiųjų į pirmąjį skyrių, o vėles-

¹ Маркс К. и Энгельс Ф. О воспитании и образовании. М., 1957, с. 74.

² Sniečkus A. Ataskaitinis pranešimas V-ame LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) darbą.— „Vilniaus balsas“, 1941, vasario 13.

niu laikotarpiu — apie pusę (50%) įstojusiųjų³. 1936 m. pradėta mokyklų reforma: įvedamas, daugiausia miestuose ir apskrčių centruose, šešerių metų pradinis mokslas. Tai taip pat sunkino varguomenės vaikams eiti mokslą, ypatingai siekti vidurinio išsilavinimo. Į gimnazijas stoti pasiryždavo nedaug darbininkų ir darbo valstiečių vaikų dar ir dėl tos priežasties, kad už mokslą buvo imamas didelis mokestis.

Iš valstybės biudžeto švietimo ministerijai kas metai buvo skiriama tik apie 10—15 proc. lėšų, o pradinėms mokykloms iš tos dalies teko tik tai 5—6 proc. Netgi buržuaziniai veikėjai buvo priversti pažymėti, kad švietimo reikalams turi būti skiriama mažiausia 25 proc. valstybės biudžeto⁴. Tuo tarpu didžiausią jo dalį (pvz., 1937 m. apie 24 milijonus litų) buržuazinė valdžia skyrė kariuomenei, policijai bei valdžios aparatui išlaikyti, būtent, tokioms institucijoms, kurios tarnavo slopinti revoliucinei darbo žmonių kovai ir ginti buržuazinei santvarkai⁵.

Vykdydama savo klasinę politiką, buržuazinė valdžia, ypatingai po 1926 m. fašistinio perversmo, stengėsi paversti mokyklas reakcinio auklėjimo įstaigomis, diegti nacionalistinę-religinę pasaulėžiūrą. Siems buržuazijos klasiniams siekimams mokymo-auklėjimo srityje apibūdinti tinka savo metu pateiktas V. Lenino nurodymas, jog „kiekvienas jos [buržuazinės mokyklos.— G. R.] žodis buvo suklastotas prisitaikant prie buržuazijos interesų. Tose mokyklose jaunąjį darbininkų ir valstiečių kartą ne tiek auklėjo, kiek dresiravo tos pačios buržuazijos interesų naudai. Auklėjo juos taip, kad paruoštų jai tinkamus tarnus, kurie sugebėtų duoti jai pelno ir kartu netrukdytų jai ramiai gyventi ir dykaduoniauti“⁶. Pažangesnė mintis Lietuvos mokyklose buvo persekiojama ir slopinama. Dėl mokyklos ir apskritai švietimo srityje buržuazijos valdymo metais Lietuvoje vyko aštri idėjinė kova dėl mokymo ir auklėjimo tikslų, dėl įtakos sferos vaikų auklėjime.

Lietuvos Komunistų partija buvo toji jėga, kuri nuosekliausiai kovojo už mokyklos sudemokratinimą, už liaudies masių švietimą. Komunistų partija rėmė pažangiųjų antiklerikaliųjų bei demokratiųjų buržuazinės visuomenės ir inteligentijos jėgų opozicines nuotaikas, jų protestą prieš klerikalinę-fašistinę mokyklos kryptį. Eilėje dokumentų ir nutarimų (III ir IV suvažiavimų rezoliucijose bei kt.) partija išdėstė savo tikslus švietimo bei mokymo-auklėjimo srityse. Visų pirma, Komunistų partija demaskavo buržuazinės mokyklos klasinį vaidmenį. Būdama pagrindyje ir žiauriai persekiojama, Lietuvos Komunistų partija neturėjo legalių galimybių dalyvauti mokyklos mokymo-auklėjimo procese ir legaliai diegti proletarinius klasinius idealus. Tačiau partija įvairiais būdais siekė veikti buržuazijos metų mokyklą ir jos kryptį. Tam ji panaudojo kai kurias legalias arba pusiau legalias priemones, būtent profsąjungas, kultūros bei mokytojų organizacijas. Antra vertus, ji veikė vaikų ir jaunimo auklėjimą per komjaunimo bei pionierių organizacijas. Revoliucinio judėjimo, Komunistų partijos įtakoje stiprėjo demokratiniai, antiklerikaliniai bei anti-fašistiniai mokytojų nusistatymai, jų demokratiniai reikalavimai mokymo-auklėjimo srityje.

Su visa švietimo sistema ir jo padėtimi, buržuazijai valdant, glaudžiai susijusi buvo ir tokia mokyklos darbo sritis, kaip mokyklų bibliotekos. Šio straipsnio tikslas — apžvelgti mokyklų ir, visų pirma, pradinių

³ „Mintis“, 1940, Nr. 1, p. 3.

⁴ Mokyklos problema Lietuvoje. (Pasitarimo aprašymas).—„Naujoji romuva“, 1938, Nr. 51/52, p. 978.

⁵ P. r. [Niunka V.] Fašistinis seimas dar labiau padidino liaudies skurdą ir prispaudą.—„Tiesa“, 1937, rugs. 1.

⁶ Leninas V. Raštai. T. 31. V., 1955, p. 253.

mokyklų bibliotekų tinklo ir jų finansavimo padėtį, buržuazijai valdant. Su mokyklų bibliotekomis yra susijusios ir kitos vaikus knyga aprūpinančios bibliotekos. Todėl straipsnyje, paliečiami taip pat ir tinklo klausimai. Įsigalėjus buržuazinei santvarkai, mokyklų bibliotekų reikalai iškilo ryšium su mokyklos bei švietimo sistemos organizavimu bei pertvarkymu. Be bibliotekos buvo neįmanoma rimtesnė mokykloje bei auklėjimo veikla. Tuo tarpu viešųjų bibliotekų, ypač pirmaisiais buržuazinės santvarkos metais, beveik nebuvo, o ir, apskritai jų tinklas per visą buržuazijos valdymo laikotarpį vystėsi gana lėtai. Specialių vaikų bibliotekų niekas ne steigė. Asmenines bibliotekas turėjo dvarai, klebonijos bei pasiturinčiųjų miesto ir kaimo buržuazijos sluoksnių šeimos. Darbininkų ir vargingųjų bei mažžemių valstiečių šeimos, vos sudurdavusios galus su galais, negalėjo savo vaikams įgyti labai brangiai kainuojančių knygų. Vienintelė vieta, kur vaikas būtų galėjęs apsišviesti, paskaityti ir pagilinti savo žinias, buvo mokyklos biblioteka-knygynėlis⁷. Todėl mokytojai jau nuo pat buržuazinės santvarkos pirmųjų metų pedagoginėje spaudoje bei pasitarimuose kalbėjo apie mokyklų bibliotekų reikšmę vaikų auklėjimui ir švietimui. Aktyviausi mokyklų bibliotekų propaguotojai ir jų organizatoriai buvo pažangūs mokytojai-švietėjai (Pr. Mašiotas ir kt.). Nuosirdžiai rūpindamiesi visos liaudies ir netgi visos tautos sluoksnių švietimu bei kultūros kėlimu, jie, suprantama, buvo suinteresuoti ir mokyklų bibliotekų steigimu. „Mokykla be knygyno,—rašė Pr. Mašiotas,—menka mokykla; be jo sunku įsivaizduoti mokyklą“⁸. Į mokyklų bibliotekų kūrimą taip pat įsitraukė ir klerikaliniai bei tautininkų orientacijos pedagogai, siekę turėti tas bibliotekas savo idėjinėje įtakoje.

Mokyklų bibliotekas teko kurti iš naujo. „Iš seniau likę mokyklų ir kitų įstaigų knygnai nesutvarkyti ir žmonėms neprieinami“⁹,—pažymima to meto spaudoje. Todėl ieškoma būdų, kaip gauti lėšų mokyklų bibliotekoms steigti.

Švietimo ministerija bei kitos buržuazinės valdžios institucijos kurį laiką materialiai visiškai neparėmė mokytojų iniciatyvos steigti mokyklų bibliotekas. „... Nei mokslo priemonėms, nei knygynei mokykla beveik nieko negauna“¹⁰,—rašoma 1921 m. Švietimo ministerija tuo laiku siūlo, kad mokytojai sudomintų knygnais gyventojus ir rinktų iš jų lėšas knygnoms įgyti¹¹. Kai kurie mokytojai siūlė knygnėlius panaudoti iš įvairių nuobaudų (pvz., už bravorėlių laikymą) gautus pinigus ir pan. Bet tai buvo priemonės, kurios negalėjo bent kiek rimčiau padėti, steigiant mokyklų bibliotekas: karo nualinti žmonės gyveno sunkiai ir neturėjo iš ko paremti mokyklos; patiems mokytojams 1920—1922 m. dargi tekdavo eiti per kaimus prašyti maisto, kuro ir kitokios materialinės paramos.

Negalėdama ilgiau ignoruoti mokytojų iniciatyvos ir reikalavimų, taip pat ir švietimo poreikių, buržuazinė valdžia buvo priversta imtis kai kurių priemonių mokyklų bibliotekoms steigti. 1922 m. balandžio 29 d. Švietimo ministerijoje įvyko pirmasis pasitarimas pradinių mokyklų bibliotekų klausimais. Jame buvo pažymėta, kokios būtinos yra mokyklų bibliotekos; numatyta, kad ministerija paruoš bibliotekoms tinkamų knygų sąrašą; pradinių mokyklų bibliotekėlėms steigti išskirta po 500 auksinų.

⁷ Knygnais buvo vadinamos to meto bibliotekos, tame tarpe ir mokyklų bibliotekos.

⁸ Pr. M š. [P. Mašiotas]. Žodžio dailininkams ir kalbos mokovams.—„Lietuva“, 1920, vas. 13.

⁹ „Mokykla ir gyvenimas“, 1920, Nr. 1—2, p. 38.

¹⁰ S. Mokslo įrankiai ir brangumynas.—„Mokykla ir gyvenimas“, 1921, Nr. 6—7, p. 25.

¹¹ Pr. M š. [P. Mašiotas]. Dėl knygelių pradedamosiose mokyklose.—„Lietuva“, 1921, birž. 19.

už kuriuos galima buvo įsigyti apie 30—40 knygielių¹². Šis pasitarimas turėjo tą reikšmę, kad, išskyrus nors ir nedaug lėšų bent pradiniams mokyklų bibliotekų fondams sudaryti, bibliotekų pradėjo daugėti. Tačiau reikia pasakyti, kad jau iki 1922 m. vidurio atskirose vietose veikė mokyklų bibliotekos, įkurtos, panaudojus lėšas, gaunamas iš vakarėlių, loterijų bei rinkliavų. Tai pripažino ir minėtas pasitarimas, kur buvo nurodyta, kad jau yra mokyklų, kurios turi savo bibliotekas¹³. 1921 m. sausio 1 d. veikė 19 bibliotekų gimnazijose ir progimnazijose (tais metais veikė 82 tokios mokyklos)¹⁴. Bet ir po to, kai Švietimo ministerija pagaliau išskyrė lėšų, jų neužteko įsteigti bibliotekoms visose pradinėse mokyklose: iš 1723 mokyklų (1922 m.) tik 1039 mokyklos gavo maždaug po 30 knygų¹⁵. Jų steigimu bei fondų komplektavimu ir toliau teko rūpintis patiems mokytojams. Ministerijos inspektūra, 1923 m. aplankiusi Šiaulių apskrities pradines mokyklas, pažymėjo, jog „mokomosiomis priemonėmis ir knygomis mokyklos labai neturtingos. Jei kur yra mažųjų mokyklos knygynėlių, tai dažniausiai jie mokytojų rūpesčiu ir pastangomis yra įsteigti“¹⁶. Šie faktai rodo, kad mokyklų bibliotekos buvo kuriamos daugiausia mokytojų pastangomis.

Buržuazinė valdžia bei buržuazijos valdantieji sluoksniai pasirodė šykštūs mokyklų bibliotekų poreikiams ir iš esmės menkai parėmė mokytojų bei pažangiosios visuomenės pastangas, kuriant mokyklų bibliotekas. Ne atsitiktinai metai iš metų mokytojai skundėsi, kad trūksta lėšų mokyklų bibliotekoms ir apskritai knygoms įsigyti. „... Nenorima pripažinti,— nurodinėjo mokytojai,— kad blogame mokyklos bute ir neturint reikiamos literatūros nėra galima normaliai dirbti mokyimo ir mokslo darbais“¹⁷. Kitur pabrėžiama, kad, pavyzdžiui, 1926 m. mokyklų bibliotekoms skiriamos tokios menkos lėšos, jog tai „tik dar labiau pabrėžia mūsų dvasios ubagystę (imkime, pradžios mokyklų knygynams šiemet tiek skirta, kad gali išsirašyti vieną „Šv. Darbą“, o „Vyriausybės žinioms“ išsirašyti jau trūksta 4—6 litų...). Naujoms knygoms leisti šiemet reiktų skirti bent pusę milijono, kita pusė milijono — mokyklų knygynams aprūpinti jau išleistomis knygomis“¹⁸. Bet į kritiką bei pageidavimus, netgi įsiskverbusių į buržuazinės valdžios interesams tarnaujančią spaudą, vyriausybės institucijos nekreipė dėmesio — tokia padėtis su parama mokyklų bibliotekoms buvo ir toliau. 1928 m. įvykusį lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų konferencija priėmė rezoliuciją, kurioje reikalaujama mokyklų bibliotekoms skirti daugiau lėšų¹⁹. 1931 m. Rokiškio mokytojai nurodė, jog iš kitur gautos lėšos mokyklų bibliotekoms yra tiktai lašas jūroje. „Be Švietimo ministerijos didesnių pašalpų bibliotekos ilgai turės skursti“²⁰, — rašė rokiškiečiai. 1932 m. išplatintose anketose bibliotekininkai iš įvairių krašto vietų reikalavo „paveikti Švietimo ministeriją, kad daugiau knygų pirktų mokykloms. Dabar mokyklų bibliotekose didžiausias knygų badas“²¹. Tokie skundai nesibaigė per visą buržuazijos valdymo laiką.

¹² „Lietuvos mokykla“, 1922, Nr. 4—5, p. 197—198.

¹³ Ten pat.

¹⁴ „Švietimo darbas“, 1922, Nr. 1—2, p. 139—140.

¹⁵ „Lietuvos mokykla“, 1923, Nr. 7, p. 298.

¹⁶ Plaušinaitis V. Mokyklų lankymo įspūdžiai.— „Švietimo darbas“, 1923, Nr. 2, p. 105—111.

¹⁷ Vilionis P. Daugiau vertinkime mokyklas.— „Mokykla ir gyvenimas“, 1926, Nr. 3—4, p. 11—14.

¹⁸ J. M. Mokymas be literatūros skaitymo.— „Lietuvis“, 1926, Nr. 21, p. 9—11.

¹⁹ „Mokykla ir gyvenimas“, 1928, Nr. 4, p. 33.

²⁰ „Lietuvos mokykla“, 1931, Nr. 7—8, p. 270.

²¹ Ružancovas A. Lietuvos bibliotekos 1932 metais. (Anketos duomenys.) K., 1934, p. 25.

Lietuvos Komunistų partijos spauda, sekusi mokyklų bei jų bibliotekų padėtį, palaikė pedagoginės visuomenės nepasitenkinimą dėl buržuazinės valdžios abejingumo vaikų knygai. Korespondencijoje iš Vabalninko, paskelbtoje „Balse“ 1929 m., rašoma, kad mokyklose daromos rinkliavos knygoms pirkti padėties nepakeičia; knygų labai trūksta²². Salamiesčio mokytojai į vaikų pageidavimus gauti knygų atsakinėdavo, jog „šiemet blogi metai, tai nėra, palaukit, kitą metą bus skirta daugiau lėšų iš vyriausybės...“²³

Tačiau buržuazinė valdžia dėl savo klasinės prigimties nebuvo suinteresuota didinti lėšas liaudies masių švietimui ir joms skirtai knygai. Tokia jos pozicija turėjo įtaką ir mokyklų bibliotekų tinklo, jų kompleksavimo bei fondų pobūdžiui. Mokytojai bei visuomenė, kurie rūpinosi mokyklų reikalais, turėjo plėste išplėsti iš buržuazinės valdžios lėšų mokyklų bibliotekų tinklui ir jų fondams plėsti.

Mokyklų ir jų bibliotekų finansavimas buvo gana sudėtingas ir painus. Pagal krašte veikiančius įstatymus mokyklas galėjo steigti ir laikyti valstybė, savivaldybės, organizacijos ir privatūs asmenys. Tokia sistema turėjo įtakos ir bibliotekų finansavimui. Kaip rodo buržuazinė statistika, pvz., 1927 m. sausio 1 d. Švietimo ministerija išlaikė 166 (220 komplektų) pradinės mokyklas, savivaldybės su švietimo ministerijos pašalpa — 2023 (2855 komplektai), organizacijos su švietimo ministerijos pašalpa — 24 (36 komplektai) mokyklas; vien organizacijų ir privačių asmenų lėšomis buvo išlaikomos 88 (109 komplektai) pradinės mokyklos²⁴. Analogiška sistema buvo gimnazijose bei progimnazijose²⁵. Tuo būdu, ir bibliotekų finansavimas atskirose mokyklose buvo nevienodas. Jis priklausė nuo to, kieno lėšomis mokykla buvo išlaikoma. Kaip taisyklė, valstybinių lėšų daugiausia gaudavo tiesiogiai Švietimo ministerijai priklausančių mokyklų bibliotekos. Apie tai galima spręsti, pirma, iš to, kad ministerijos išlaikomos mokyklos beveik visos turėjo savo bibliotekas ir, antra, kad jų fondai buvo žymiai didesni, negu kitų mokyklų bibliotekų²⁶. Šitoks finansavimo išskaidymas ir paskirstymas buržuazinei valdžiai buvo patogus. Tarp švietimo ministerijos ir savivaldybių bei organizacijų nuolat vyko ginčai, kurių metu vieni kaltindavo kitus dėl lėšų stokos, o tikrųjų kaltininkų neatsirasdavo. Tai padėjo buržuazinei valdžiai nukreipti darbo žmonių dėmesį nuo tikrųjų priežasčių. Tuo tarpu buržuazinė valdžia kai kuriais metais, ypatingai keleriais paskutiniaisiais savo valdymo metais, netgi mažino lėšas, skiriamas mokyklų knygų fondams²⁷. 1939 m. užplanuotos lėšos pradinėjų mokyklų bibliotekoms buvo sumažintos 30 proc., o gimnazijų ir progimnazijų bibliotekoms — 33 proc. Tais metais vidutiniškai kiekvienai pradinėjų mokyklų bibliotekai teko maždaug po 45 litus.. O viena knyga vaikams vidutiniškai tada kainavo apie 2—2,5 lito. Taigi, bibliotekų fondai per metus galėjo pasipildyti maždaug 20 knygų. Bet

²² Jautrus. Mokykla be knygų.— „Balsas“, 1929, Nr. 6, p. 287.

²³ Motiejukas. Mokykla be knygų.— „Balsas“, 1930, Nr. 13, p. 580.

²⁴ Švietimo ministerijos įstaigų 1927-jų metų apyskaita.— „Švietimo darbas“, 1928, Nr. 12, p. 2654—2658.

²⁵ Reikia pažymėti, kad Švietimo ministerijos pateikiami statistikos duomenys neretais atvejais yra netikslūs ir skirtingi. Pavyzdžiui, eilė tos pačios ministerijos šaltinių pateikia skirtingus duomenis apie pradinės mokyklas 1922, 1923 ir 1924 m.

²⁶ Švietimo ministerijos įstaigų 1928-jų metų apyskaita. „Švietimo darbas“, 1930, Nr. 12, p. 768—770.

²⁷ Pavyzdžiui, 1937—1939 m. iš valstybės biudžeto pradinėjų mokyklų, progimnazijų ir gimnazijų bibliotekų knygoms pirkti ir spaudai prenumeruoti buvo išskirtos tokios lėšos: pradinėjų mokyklų bibliotekoms 1937 m.—100 000 litų, 1938 m.—120 000, 1939 m.—105 000 litų; valstybinių gimnazijų ir progimnazijų bibliotekoms 1937 m.—25 000, 1938 m.—30 000, 1939 m.—20 000 litų.— „Bibliografijos žinios“, 1938, Nr. 4, p. 157; 1939, Nr. 6, p. 179.

iš nurodytos sumos Švietimo ministerija siūsdavo mokykloms dar ir periodinius leidinius, todėl knygoms įsigyti pinigų likdavo dar mažiau.

Pagrindinis šaltinis mokyklų bibliotekų fondams papildyti vis dėlto buvo Švietimo ministerijos skiriamos lėšos. Nors „Pradžios mokyklų įstatymas“ ir buvo įpareigojęs savivaldybes skirti lėšų bibliotekoms steigti ir joms laikyti, bet didesnės paramos suteikti jos negalėjo. Savivaldybės, paprastai, samdydavo patalpas mokykloms, aprūpindavo jas kuru bei kitomis ūkinėmis priemonėmis, o mokyklų bibliotekoms mažai galėjo padėti. Be to, savivaldybių skiriamos lėšos mokyklų bibliotekoms priklausydavo ir nuo to, kas vadovavo savivaldybėms. Jeigu jų priešakyje buvo švietimu rūpinęsi žmonės, tai mokyklų bibliotekos gaudavo daugiau lėšų. Bet, apskritai, ... savivaldybės neremia m-klų b-ką“,— pažymi 1932 m. Utenos apskrities bibliotekininkai²⁸. Jeigu net tokia finansiniu atžvilgiu pajėgi Kauno miesto savivaldybė 1937 m. iš viso nenumatė lėšų mokyklų bibliotekoms, tai sunku ką bekalbėti apie mažesnių miestų ar apskričių savivaldybių galimybes. Tuo būdu, tos valstybės ar savivaldybių lėšos, kurios buvo skiriamos mokyklų bibliotekoms, negalėjo išspręsti nei jų tinklo, nei komplektavimo, nei fondų problemos. Todėl mokytojai visą buržuazijos valdymo metą buvo priversti įvairiais būdais ieškoti papildomų lėšų mokyklų bibliotekoms.

Tai dažniausiai buvo atsitiktinės lėšos. Jos priklausė nuo visuomenės galimybių remti mokyklas, nuo mokytojų sumanumo ir jų pažiūros į tą reikalą ir pan. Vienas iš tokių šaltinių buvo mokyklų kooperatyvėlių gaunamas pelnas. Turimais duomenimis, 1932 m. tokių kooperatyvėlių Lietuvoje veikė 160, jų tarpe 127 pradinėse mokyklose. Kooperatyvėlių taisyklėse buvo nurodomas jų uždavinys — „steigti knygynėlių, skaityklą“²⁹. Bet kooperatyvėlių lėšos, visų pirma, priklausė nuo pelno (o jis, paprastai, buvo nedidelis: per vienerius metus vieno komplekto pradinės mokyklos kooperatyvėlis vidutiniškai galėjo gauti po 40—60 litų)³⁰. Be to, kooperatyvėlių gautos lėšos buvo skiriamos ne vien knygoms pirkti, bet ir ekskursijoms, įvairioms pramogoms ir kt. Antra vertus, kooperatyvėliai neįgavo platinio užmojo mokyklose ir teapėmė labai nedidelę jų dalį. Todėl didesnės reikšmės, plečiant mokyklų bibliotekas, jie neturėjo.

Siekdamos gauti lėšų, mokyklos taip pat rengdavo visuomenei mokamus vakarus ir kitas priemones. Gautas pelnas ar dalis jo buvo skiriama knygoms pirkti. Kai kurių mokyklų mokytojai, išleisdami mokinius vasaros atostogų, įpareigodavo juos rinkti iš gyventojų knygas mokyklų bibliotekoms³¹. Tokios mokytojų pastangos susirasti lėšų, nors ir neturėjo lemiamos reikšmės mokyklų bibliotekų komplektavimui, tačiau rodė jų rūpinimąsi vaikų ugdymu ir lavinimu, mokymo-auklėjimo proceso tobulinimu.

Nuo valstybės paramos ir lėšų, nuo valdžios vykdomos politikos švietimo ir auklėjimo srityje priklausė mokyklų bei vaikų bibliotekų tinklas, jo išdėstymas, pagaliau komplektavimo ir fondų reikalai.

Gausiausia vaikų aptarnaujančių bibliotekų tinklo dalį, buržuazijai valdant, sudarė mokyklų bibliotekos. Be jų, savo bibliotekėles turėjo taip pat ir moksleivių organizacijos bei būreliai. Atskiras bibliotekėles vaikams buvo įkūrusios ir įvairios savo visuomeniniais bei pedagoginiais nusistatymais suaugusiųjų draugijos, organizacijos bei įstaigos. Tik tai maždaug nuo 1930 m. miestuose pradėjo kiek plačiau steigtis viešosios

²⁸ Ružancovas A. Lietuvos bibliotekos 1932 metais. (Anketos duomenys.) K., 1934, p. 25.

²⁹ „Mokykla ir gyvenimas“, 1936, Nr. 7—8, p. 275.

³⁰ „Tautės mokykla“, 1934, Nr. 6, p. 114.

³¹ „Lietuvos mokykla“, 1929, Nr. 6—7, p. 284.

vaikų skaityklos, papildydamos vaikus aptarnaujančių bibliotekų tinklą. Didelė dalis vaikų naudojosi suaugusiųjų bibliotekomis.

Atskirą grupę sudarė Lietuvos Komunistų partijos iniciatyva steigtos pagrindinės komjaunimo bei jaunimo ir vaikų bibliotekos-knygynai bei partijos įtakoje buvusių legalių organizacijų bibliotekos. Jos buvo panaudojamos vaikų auklėjimui ir sudarė revoliucinių pažangiųjų bibliotekų tinklą, kurių fondai savo turiniu skyrėsi nuo kitų buržuazijos meto bibliotekų.

Kaip buvo pažymėta, sujudimas steigti mokyklų bibliotekas pastebimas 1922—1923 m. 1923 m. sausio 1 d. iš 1849 pradinėjų mokyklų bibliotekas jau turėjo 1412 mokyklų. Bet jų fondai buvo dar labai menki. 1925 m. duomenimis, veikė 1871 pradinėjų mokyklų biblioteka; bibliotekų neturėjo 193 mokyklos. Tačiau pradinėjų mokyklų bibliotekų tinklas vystėsi ne nuolat kylančia kreive, o su pertrūkiais, tai didėdamas, tai mažėdamas. Antai 1930—1935 metais bibliotekų tinklas sumažėjo; tai buvo susiję su ekonominės krizės padariniais ir tam tikra dalimi su pradinėjų mokyklų reforma (pradinės mokyklos buvo pradėtos jungti į kompleksus). 1929 m. krašte veikė 2369 pradinėjų mokyklų bibliotekos, 1931 m.— jau tik 2245, o 1932 m.— 2240³². Per trejus metus jų sumažėjo 106. Pradinėjų mokyklų jungimas į kompleksus ne tik sumažino pačių bibliotekų skaičių, bet, kaip matysime, sudarė ir kitų papildomų sunkumų vaikams pasiekti knygą.

Paskutiniaisiais keleriais buržuazijos valdymo metais pradinėjų mokyklų bibliotekų tinklas vėl kiek išsiplečia. Pavyzdžiui, 1939 m. pradinės mokyklos turėjo 2316 bibliotekų³³. Taigi, nuo 1932 m. iki 1939 m.— per septynerius metus — buvo atidarytos 76 bibliotekos, t. y. kasmet maždaug po 10. Pradinėjų mokyklų bibliotekų tinklo sudarymo klausimas taip ir liko neišspręstas per visą buržuazijos valdymo laikotarpį: 1940 m. sausio 1 d. duomenimis iš 2713 pradinėjų mokyklų 164 dar neturėjo jokių bibliotekų³⁴ (į šį skaičių jau įeina ir Lietuvai grąžinto Vilniaus krašto mokyklos).

Pradinėjų mokyklų (ir ne tik pradinėjų) tinkle ne visų bibliotekų padėtis buvo vienoda. Tai priklausė nuo to, kas išlaikė vienas ar kitas mokyklas. Pagal mokyklų priklausomumą, bibliotekų tinklas pradinėse mokyklose, pavyzdžiui, 1927 m. sausio 1 d. atrodė šitaip.

157 Švietimo ministerijos išlaikomos mokyklos turėjo savo bibliotekas; 9 jų neturėjo.

1970 savivaldybių su ministerijos išlaikomų mokyklų turėjo bibliotekas. Prie 53 mokyklų bibliotekų nebūvo.

17 organizacijų su ministerijos pašalpa išlaikomų mokyklų buvo įkūrusios savo bibliotekas: 7 jų neturėjo.

8 tik organizacijų išlaikomose mokyklose buvo bibliotekėlės. Net 80 jų neturėjo³⁵.

Kaip matome, plačiausią tinklą turėjo Švietimo ministerijos lėšomis išlaikomos pradinės mokyklos. Tačiau jos sudarė labai nedidelę dalį, apie 12—13 proc. visų pradinėjų mokyklų bibliotekų. Rečiausiai bibliotekos buvo išdėstytos vien organizacijų lėšomis išlaikomose pradinėse mokyklose. Tokia padėtis išliko per visus buržuazijos valdymo metus.

Į mokyklų bibliotekų tinklą įėjo ir gimnazijų bei progimnazijų bibliotekos. Buržuazinė valdžia vidurinio mokslo įstaigoms skirdavo didesnę dėmesį ir paramą, nes jose daugiausia mokėsi privilegijuotųjų buržuazi-

³² „Bibliografijos žinios“, 1934, Nr. 5, p. 114.

³³ „Tautos mokykla“, 1929, Nr. 7, p. 163.

³⁴ „Bibliografijos žinios“, 1940, Nr. 3, p. 45.

³⁵ Švietimo ministerijos įstaigų 1926 metų apyskaita.— „Švietimo darbas“, 1927, Nr. 12, p. 1383.

jos sluoksnių vaikai, iš kurių ji ugdė ir auklėjo kapitalistinės santvarkos gynėjus. Kai kurias gimnazijas buržuazinė valdžia ir bažnyčia ypatingai rėmė ir protegavo. Pavyzdžiui, tokia buvo Kauno jėzuitų gimnazija, kurią lėšomis rėmė Vatikanas ir, apskritai, tarptautinis kleras. Išskirtinę padėtį taip pat turėjo vienuolių kazimieriečių mergaičių gimnazija Kaune ir kt. Todėl vidurinių mokyklų bibliotekų tinklas buvo kuriamas planingiau, ir kiekviena tokia mokykla turėjo didesnę ar mažesnę biblioteką. Tai padaryti buvo lengviau ir dėl to, kad vidurinių mokyklų buvo nedaug, o be to, į savo valdymo pabaigą buržuazija jų dar mažino.

1923 m. pabaigoje krašte buvo 114 vidurinių mokyklų (gimnazijų ir progimnazijų), iš jų 90 jau turėjo bibliotekas, kuriose buvo 748 885 knygos³⁶. 1924 m. pabaigoje iš 119 tokių mokyklų, 109-iose buvo bibliotekos su 101 455 knygų fondu³⁷. 1926 m. jau beveik visos šio tipo mokyklos turėjo savo bibliotekas. Bet reikia pastebėti, jog kuo toliau, tuo šių mokyklų mažėja. Štai 1933/1934 m.m. jų buvo jau tiksliai 104, o 1938/1939 m. — 96 (gimnazijos ir progimnazijos). Palyginti su 1925/1926 m.m. jų skaičius per 13 metų sumažėjo 23. Žinoma, atitinkamai sumažėjo ir bibliotekų. Kaip pradinių, taip ir vidurinių mokyklų, bibliotekų tinklo išdėstymas buvo nevienodas. Dauguma vidurinių mokyklų buvo Kaune ir kituose stambesniuose miestų ar apskričių centruose.

Į bendrąjį mokyklų bibliotekų skaičių įėjo taip pat ir tautinių mažumų mokyklų bibliotekos. Buržuazinė statistika jų neišskyrė į atskirą vienetą.

Lietuviškoji buržuazija dėl eilės priežasčių buvo priversta krašte gyvensioms tautinėms mažumoms — žydams, lenkams, rusams, vokiečiams, latviams ir kt.— suteikti galimybę mokyti jų gimtąja kalba. Be to, savo politikoje ir ekonomikoje ji rėmėsi tautinių mažumų buržuazijos parama, ir, nenorėdama jos netekti, leido veikti tautinių mažumų mokykloms. Toks abipusis sandėris buvo naudingas tiek valdančiajai lietuviškajai buržuazijai, tiek ir tautinių mažumų buržuazijos interesams. Tačiau lietuviškoji buržuazija vykdė įvairius suvaržymus tautinių mažumų mokykloms. Komunistinėje spaudoje buvo nurodoma, kad varžomos žydų mokyklos, kad lietuviškieji šovinistai spaudžia taip pat lenkų ir vokiečių mokyklas, nors didesnių konfliktų ir vengiama. Mat, represijos prieš tas mokyklas susilaukia atgarsio Lenkijoje, Vokietijoje, „o turėti konfliktų su stipresniais kaimynais Lietuvai neparanku“³⁸. Tautinių mažumų varžymą rodo ir tokie faktai. Pvz., 1928 m. Lietuvoje veikė 268 žydų pradinės mokyklos, 69 — lenkų, 20 — rusų ir baltarusių, o po šešerių metų — 1934 m. — lenkų mokyklų liko 15, o rusų — 4³⁹. Yra žinoma taip pat kai kurių lenkų tautinės mažumos visuomenės nusiskundimų dėl jų mokyklų skaičiaus mažinimo ir kitokių apribojimų⁴⁰. Buvo taip pat skatinama ir palaikoma šovinistinė politika tautinių mažumų ir jų mokyklų atžvilgiu. Pvz., 1936 m. priimtame „Pradžios mokyklų įstatyme“ nurodoma: „Vaikai, kurių vienas katras tėvų yra lietuvių tautybės, turi lankyti mokyklą lietuvių dėstomąja kalba“⁴¹.

Tautinių mažumų mokyklos, be valstybės, buvo remiamos taip pat ir privačios iniciatyvos bei organizacijų lėšomis, kuriomis naudojosi ir jų

³⁶ Svetimo ministerijos įstaigų 1923 metų apyskaita.— „Svietimo darbas“, 1925, Nr. 12, p. 1301.

³⁷ Svetimo ministerijos įstaigų 1924 metų apyskaita.— „Svietimo darbas“, 1926, Nr. 5, p. 4E6.

³⁸ Tautinė sprespauda Lietuvoje.— „Priekalas“, 1937, Nr. 7, p. 448—449.

³⁹ „Mokykla ir visuomenė“, 1934, Nr. 4 p. 189—190.

⁴⁰ VVU MB Rankraščių skyrius, f. 108, l. 105.

⁴¹ „Vyriausybės ži ios“, 1936, liepos 29.

bibliotekos. Antai 1930 m. Lietuvoje buvo 347 komplektai tautinių mažumų pradinė mokyklų⁴². Tų mokyklų komplektai, kaip nurodoma, turėjo maždaug po 150 knygų bibliotekas⁴³. Tuo būdu, jų fondai, matyt, nebuvo mažesni, negu lietuvių pradinė mokyklų. Tautinių mažumų gimnazijose, kur daugiausia mokėsi buržuazijos vaikai, bibliotekų fondai, palyginus su lietuviškomis bibliotekomis, buvo panašioje padėtyje.

Tokią, apskritai paėmus, mokyklų bibliotekų tinklo padėtį rodo buržuazinė statistika. Tačiau paanalizavę jos pateiktus duomenis apie mokyklų bibliotekų tinklą, matysime, kad jie neatspindi tikrosios padėties, aprūpinant vaikus knyga. Buržuazinė statistika duoda padailintą ir vienpusišką vaizdą apie mokyklų bibliotekų tinklą.

Visų pirma, nebuvo nusistatyta, kiek knygų sudaro mokyklos biblioteką. Tuo būdu, į bibliotekų skaičių statistika įtraukdavo ir tokias, kurios teturėjo po 20—30 knygų, įgytų per eilę metų. Nunešiotos, naudoti nebetinkamos ar panašios knygos, kurios neretai sudarydavo, ypač pradinėse mokyklose, didesnę dalį tokios negausios bibliotekos, vistiek buvo įskaitomos į bendrą knygų skaičių. Be to, neretai trečdalis pradinė mokyklų bibliotekų knygų būdavo skiriamos mokytojui, ir todėl vaikams jų tekdavo dar mažiau.

Antra, mokyklų bibliotekų tinklo išdėstymas buvo labai netolygus. Didelis skirtumas, visų pirma, buvo tarp miesto ir kaimo, tarp stambesniųjų centrų ir periferijos. Panašaus dydžio ir maždaug tiek pat gyventojų turėjusios apskritys irgi žymiai skyrėsi mokyklų bibliotekų tinklo tankumu ir jo išdėstymu.

Miestuose, ypačingai Kaune, buvo sukonzentruota daug įvairių mokyklų, kurių bibliotekų fondai savo kiekiu žymiai skyrėsi nuo kaimo ir apskričių centrų mokyklų bibliotekų. Miestų vaikai iš viso turėjo žymiai geresnes sąlygas skaityti. Jie, pavyzdžiui, laisvai galėjo naudotis ir suaugusiems skirtomis bibliotekomis. Miestų vaikams paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais buvo pradėtos steigti ir viešosios vaikų bibliotekos. Tuo tarpu kaimo vaikai knyga buvo aprūpinami daug blogiau. Daugeliu atvejų vienintelė ir pagrindinė vieta, kur jis galėjo gauti pasiškaiityti knygų, buvo mokyklos biblioteka. Bet dargi 1939 m. nurodoma, kad kaimo mokyklų bibliotekos esančios labai skurdžios ir jų iš tolo negailima lyginti su miestų mokyklų bibliotekomis⁴⁴.

Lietuvos kaimuose mokyklų ir jų bibliotekų tinklas buvo taip pat netolygus. Antai 1936/1937 m. m. Vilkaviškio apskritis (91 771 gyventojų) turėjo 3 gimnazijas ir 3 progimnazijas (neskaitant pradinė mokyklų), o Trakų apskrityje (95 410 gyventojų) nebuvo nė vienos gimnazijos, o tik 2 progimnazijos ir pradinė mokyklos⁴⁵. Toje pačioje Vilkaviškio apskrityje viena valstybinė gimnazija teko 45 885 gyventojams, o pavyzdžiui, Ukmergės apskrityje — 144 579 gyventojams⁴⁶. Suprantama, ir mokyklų bibliotekų tinklas buvo atitinkamas. Skurdesnių kaimų vaikams knyga buvo dar sunkiau prieinama, negu turtingesniųjų kaimų vaikams.

Maždaug nuo 1930 m. dėl lėšų trūkumo vieno komplekto pradinė mokyklos buvo pradėtos jungti su kitomis mokyklomis, esančiomis 4—5 km spinduliu. Tai buvo daroma, siekiant mažinti mokyklų vedėjų etatus. Vienas mokyklos vedėjas gaudavo vadovauti 2—3 pradinėms

⁴² Šrapna A. Pradžios mokyklų mokinių ir mokyklų bibliotekos.—„Zidyns“, 1930, Nr. 10, p. 288—290.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Čižjūnas V. Kas daryti, kad skaitytojams būtų prieinama knyga, o knyga — skaitytojas.—„Mokykla ir gyvenimas“, 1939, Nr. 9—10, p. 260.

⁴⁵ „Mokykla ir gyvenimas“, 1937, Nr. 3, p. 92.

⁴⁶ Ten pat.

mokykloms. Sujungus mokyklas, mokymo priemonės ir biblioteka pereinavo mokyklos vedėjo žinion, į tą mokyklą, kur jis dirbo. Kitos mokyklos bibliotekų neturėjo. Jei mokytojas norėdavo duoti vaikams pasiskaityti knygų, jis turėjo klampoti 3—4 km pas vedėją, kuris išduodavo tas knygeles, o vėliau vėl nešti jas gražinti. Vadinas, ten, kur statistika rodo esant pradinės mokyklos biblioteką, neretai ja vaikai faktiškai negalėjo naudotis arba naudojosi tikti nedidelę jų dalis. Dėl šitokios padėties nusiskundė nemaža mokytojų, pabrėždami, kad mokyklų sujungimas į komplektus vaiką dar labiau nutolino nuo knygų⁴⁷. Tuo būdu, buvo žymiai daugiau mokyklų, negu nurodo statistiniai duomenys, kurios faktiškai savo bibliotekų neturėjo.

Tenka pabrėžti, kad ne visos mokyklų bibliotekos turėjo vienodas vystymosi sąlygas. Geriausia padėtis, kaip sakyta, buvo Švietimo ministerijos finansuojamų mokyklų bibliotekų. Tokia nelygybė taip pat darė poveikį bibliotekų tinklui.

Kaip buvo nurodyta, didelė dalis mokyklinio amžiaus vaikų kasmet likdavo už mokyklos ribų. Tuo pačiu jie negalėjo naudotis ir mokyklos biblioteka. Antra vertus, pagrindinę pradinė mokyklų bibliotekų skaitytojų masę, apskritai, sudarydavo trečiųjų-ketvirtųjų skyrių mokiniai, jau daugiau įgudę skaityti. Bet juk tokių mokinių (III ir IV skyrių) buvo taip pat nedaug, nes nemaža jų pirmaisiais ar antraisiais mokslo metais nubyrėdavo. Vadinas, ir mokyklų bibliotekų skaitytojų dar labiau sumažėdavo.

Knygai pasiekti platesnius vaikų sluoksnius trukdė ir kitos priežastys. Labai opi buvo mokyklų patalpų problema. Antai 1930 m. net 74 proc. pradinė mokyklų, ypač kaimo vietovėse, buvo įsikūrusios kaimo gryčiose, netinkamose ir nepritaikytose patalpose⁴⁸. Pradinė mokyklų patalpų klausimas liko opus per visą buržuazijos valdymo laiką. Taigi, apie atskirą patalpą mokyklos bibliotekai negalėjo būti nė kalbos. Ne tik pradinėse mokyklose, bet ir daugelyje vidurinių nebuvo skaityklų, kur vaikai, ypač neturintieji sąlygų namuose, būtų galėję skaityti. Knygos buvo laikomos ir taip jau ankštose klasėse.

To meto buržuazinėje spaudoje buvo gana plačiai siūloma pradinė mokyklų bibliotekų pagrindu kurti visos apylinkės suaugusiųjų viešąsias bibliotekas. Tam tikslui, kaip buvo nurodoma, pradinė mokyklos patalpose reikia turėti porą ar trejetą kambarių, kurių vienas būtų skiriamas slaityklai⁴⁹. Bet juk tai buvo neįgyvendinamas dalykas, kada mokytojas dirbdavo tamsioje kaimo gryčioje, vienoje patalpoje su keturiais skyriais! Tačiau net ir esant tokiai sunkiai padėčiai su patalpomis, 1938 m. Švietimo ministerijos paskelbtame konkurse tipiniams dviejų ir trijų komplektų mokyklų projektams paruošti nebuvo numatyta skirti patalpos bibliotekai⁵⁰. Patalpų stoka varžė kelius priartinti knygą prie vaiko. Taigi, mokyklų bibliotekų tinklas dėl minėtų priežasčių buvo per siauras, neplaningas savo išdėstymu, nepakankamai prieinamas.

Mokyklų bibliotekų tinklą papildė taip pat įvairių moksleivių organizacijų ir būrelių bibliotekos, kurių neregistravo oficialioji statistika.

Valdžios ir bažnyčios remiamų bei skatinamų klerikalinių ir nacionalistinių moksleivių organizacijų („Angelo sargo“, skautų, ateitininkų

⁴⁷ Mokytojas P. Komplektų sujungimas praktikoje.—„Mokykla ir gyvenimas“, 1938, Nr. 10, p. 347—348.

⁴⁸ „Švietimo darbas“, 1930, Nr. 12, p. 666.

⁴⁹ Slapšinskas J. Viešąsias bibliotekas organizuojant.—„Vairas“, 1937, Nr. 7—8, p. 330.

⁵⁰ V. K. Tipiniai pradžios mokyklų projektai ir viešosios bibliotekos.—„XX amžius“, 1938, birž. 9.

ir pan.) bibliotekėlės buvo panaudojamos reakciniam auklėjimui, ir jų fondus sudarydavo daugiausia religinio, nacionalistinio turinio literatūra. Angelaičiai kai kuriose vietose (Šiauliuose, Rietave) turėjo savo vadina-
masias ramoses, prie kurių buvo steigiami ir vaikų knygynėliai⁵¹.

Moksleivių pažangaus lavinimosi būreliai ir jų bibliotekėlės, nors ir persekiojamos bei draudžiamos, suvaidino svarbų vaidmenį moksleivių pasaulėžiūros formavimesi.

Siekdami gausinti moksleivių žinias iš įvairių mokslo dalykų, mo-
kytojai siūlė steigti ir steigė dalykinių būrelių bei kabinetų knygynėlius⁵². Ypačiai pabrėžiama literatūros būrelių bibliotekėlių reikšmė, nurodoma,
kad jos savo fondus komplektuotų iš literatūros naujienų ir tokių knygų,
kurių nėra mokyklos bibliotekoje. Tai padėtų moksleiviams geriau pažinti
naująją literatūrą, pakelti jų žinias bei estetinį išsilavinimą. Moksleivių
lavinimosi ir dalykiniai būreliai bei organizacijų bibliotekėlės buvo bū-
dingos daugiau vidurinei mokyklai, tačiau darė tam tikrą įtaką ir pra-
dinių mokyklų moksleiviams, kuriuos pasiekdavo tų bibliotekėlių knygos.

Į oficialiąją buržuazinę statistiką neįėjo pogrindinės komunistinės,
komjaunimo bei pionierių organizacijų bibliotekos. Lietuvos Komunistų
partija, siekdama stiprinti ir plėsti savo įtaką darbo žmonių ir jų šeimų
tarpe, kūrė savo bibliotekas.

Įsigalėjus buržuazinei santvarkai, ji įvairiais keliais — per partines,
komjaunimo kuopelas bei profsąjungas — steigė knygynėlius ir skaityklas.
„Kiekviename dvare steigiamas marksistinio turinio knygynėlis“⁵³, — ra-
šoma korespondencijoje iš Simno. Šiauliuose jaunimui buvo suorganizuot-
as knygynėlis iš komunistų įtakoje buvusios „Šviesos“ bendrovės leidi-
nių ir iš Amerikos atsiųstų darbininkiško turinio knygų⁵⁴. Nurodymuose
partinėms organizacijoms pažymima, kad „pirmutinis darbas — įkurt vi-
sos partijos kuopose slaptus knygynėlius. Tokiame knygynėly turi būt
knygos ir knygutės ne po vieną egzempliorių, bet po 2, 3 ir daugiau eg-
zempliorių, kad knygynėliais galėtų naudotis ne tik visi kuopelės nariai,
bet kad kuopelė turėtų ką duot pasiskaityti ir aplinkiniams darbininkams
ir mažžemiams“⁵⁵.

Po fašistinio perversmo partija, ieškodama priemonių ryšiams su
masėmis stiprinti, taip pat komunistams auklėti, ne kartą yra nurodžiusi
bibliotekų steigimo reikšmę ir vaidmenį. „Įsitaisykim prie kuopelių kny-
gynėlius“, — ragino „Tiesa“ 1934 m.⁵⁶ Ji pažymėjo Mažeikių rajone keliose
vietose įsteigtas bibliotekėles⁵⁷. Pogrindinės partinės bibliotekėlės buvo
skirtos suaugusiems, ir jų fondus sudarė daugiausia marksistinė-revoliucinė
ir politinė-visuomeninė literatūra. Ši literatūra, atsidūrusi darbininkų
ir valstiečių šeimose, veikė jų idėjinį procesą ir, tuo būdu, formuodama
suaugusiųjų sąmonę, darė įtaką ir vaikų auklėjimui bei jų švietimui tose
šeimose. Toks buvo netiesioginis tų bibliotekų ryšys su vaikais bei jau-
nimu. Partija rūpinosi švietimo darbo plėtimu ir pačių vaikų tarpe, nu-
kreipdama komunistų ir komjaunuolių pastangas į vaikų auklėjimą.
LKP(b) III konferencija (1926 m.) pažymėjo, jog komjaunimas „pra-
dėjo darbą vaikų tarpe“⁵⁸. Pabrėžiant, jog tarp vaikų sunkiomis pogrind-
žio sąlygomis dirbti yra labai sunku, keliamas uždavinys „mokėt prieit

⁵¹ „Draugija“, 1939, Nr. 9, p. 539.

⁵² Norkus J. Būdai gimtajai kalbai geriau pažinti.— „Mokykla ir gyvenimas“, 1927, Nr. 1, p. 12—15.

⁵³ „Darbi inkų atstovas“, 1922, Nr. 6, p. 5.

⁵⁴ „Darbininkų atstovas“, 1922, Nr. 5, p. 8.

⁵⁵ Mūsų raštų leidimo klausimu.— „Komunistas“, 1924, Nr. 8—9, p. 134.

⁵⁶ „Tiesa“, 1934, rugp. 25.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Lietuvos Komunistų partijos trečioji konferencija. K., 1926, p. 46.

prie vaikų, mokėt suprantamai jiems aiškinti įvairius klausimus...“ ir svarbiausia „parūpinti darbininkų vaikams bent kiek literatūros“⁵⁹. Tuo būdu, partija siekė per komjaunimo organizacijas atitraukti darbo žmonių vaikus nuo jų dvasią žalojančios buržuazinės ideologijos, kuri buvo skiepijama mokyklose ir per jų bibliotekose esančią literatūrą.

Komjaunimo bei jo įtakoje veikusios vaikų organizacijos yra turėjusios ir savo bibliotekas. Pavyzdžiui, eilėse Lietuvos vietų veikė „keliaujančių paukščių“ legali revoliucinė žydų darbininkų jaunimo organizacija, įsikūrusi 1923 m. Kaune ji turėjo savo patalpas, skaityklą, biblioteką⁶⁰. 1936 m. Kauno komjaunuoliai buvo susibūrę į 58 kuopeles, iš kurių 4 turėjo savo bibliotekėles⁶¹. Lietuvos komjaunimo CK ataskaitoje 1937 m. nurodoma, kad vaikams tarp kitų kuriami ir skaitymo rataliai⁶². Šios negausios bibliotekėlės, nors ir neapėmė didesnio vaikų skaičiaus; suvaidino savo vaidmenį revoliuciniame vaikų auklėjime.

Siekdama didinti savo įtaką vaikų bei jaunimo auklėjime, komunistų partija panaudojo ir kai kurių pažangiųjų jaunimo organizacijų bibliotekas-knygynus.

Keleriais pirmaisiais buržuazijos valdymo metais (iki fašistinio perversmo) pažangaus mokyklinio ir apskritai jaunimo tarpe populiarūs buvo vadinamieji kultūros būreliai, kurie užsiiminėjo visuomenine-politine savišvieta. Tokių būrelių buvo apie 250⁶³. Jie turėjo savo scenos mėgėjų teatrų, orkestrų, radijo imtuvus, taip pat skaityklas ir bibliotekas, kurias sudarė daugiausia „Kultūros“ bendrovės leidiniai ir mainų būdu iš Amerikos gautos lietuviškos knygos⁶⁴. Antai Kybartų gimnazijoje toks visuomeninis savišvietos būrelis turėjo nemažą, kelių šimtų tomų, biblioteką ir skaityklą⁶⁵. Kai kurių kultūros būrelių veikla, pavyzdžiui, Ukmergės gimnazijoje, įgavo net revoliucinį pobūdį.

Gana paplitusios tuo metu buvo ir „Kultūros“ bendrovės suorganizuotos kilnojamosios bibliotekėlės. Jos buvo siunčiamos kultūros būreliams. Kai kurių kilnojamyjų bibliotekėlių serijų dėžėse buvo nemaža ir vaikų literatūros⁶⁶. Svetimo ministerija, matydama, kad šie būreliai patenka į komunistų ir komjaunuolių įtaką, kad jų bibliotekose buvo buržuazinės valdžios organų uždraustų arba nerekomenduojamų knygų, 1925—1926 m. uždarė visus mokyklose veikusius 135 kultūros būrelius, kurių eilėse buvo apie 2000 narių⁶⁷.

Tuo pat laikotarpiu (1924—1926 m.) daugiausia Suvalkijoje veikė „Spindulio“ jaunimo organizacija, kuriai turėjo įtakos ir kuriai vadovavo komjaunimas⁶⁸. „Spindulio“ kuopos turėjo savo bibliotekas-knygynus; juos sudarė pažangiųjų „Sviesos“ ir „Kultūros“ leidyklų leidiniai⁶⁹. Pavyzdžiui, Naumiestyje veikusios „Spindulio“ kuopos bibliotekoje buvo 255 knygos⁷⁰. Organizacija leido ir savo mėnesinį laikraštį „Spindulys“.

Siekdamos patenkinti vaikų troškimą skaityti, taip pat įtraukti juos į savo idėjinę įtaką, specialias bibliotekas vaikams steigė įvairios suaugusiųjų organizacijos bei įstaigos. Antai buržuazinė labdarybės organi-

⁵⁹ Daugiau domės darbu tarp darbininkų vaikų. — „Balsas“, 1930, Nr. 17, p. 717.

⁶⁰ Kaplanas O., Zilberis E. Jaunieji leniniečiai. V., 1963, p. 15.

⁶¹ Lietuvos komjaunimas. V., 1962, p. 167.

⁶² LKP CK Partarchyvas, f. 3743, ap. 1, b. 98, l. 19.

⁶³ Bugailiškis P. Naujų kelių bieškant. Kn.: XXVII knygos mėgėjų metraš-tis. T. 2. K., 1937, p. 72.

⁶⁴ Ten pat, p. 78.

⁶⁵ „Mūsų žygiai“, 1926, Nr. 1, p. 12—15.

⁶⁶ Zr. LTSR MA rankraštynas, f. 62, l. 2, 3, 4, 5.

⁶⁷ Ten pat, l. 1.

⁶⁸ LKP CK Partarchyvas, f. 3743, ap. 1, l. 24.

⁶⁹ „Spindulys“, 1926, Nr. 1, p. 12.

⁷⁰ „Spindulys“, 1926, Nr. 2, p. 12.

zacija „Lietuvos vaiko draugija“, įsikūrusi 1924 m., buvo įsteigusi 14 skaityklų vaikams⁷¹. Gražinus Vilniū, 1939—1940 metais Vilniaus krašte draugija įsteigė dar penkias tokias skaityklas⁷². Būdinga, kad šios draugijos įkurtos skaityklos (Siauliuose pirmoji — 1928 m., o Kaune — 1936 m.) buvo iš viso pirmosios viešosios, atskirai nuo suaugusiųjų, vaikams skirtos bibliotekos. Jos veikė tik stambiuose miestuose (Kaune — 6, Siauliuose — 5) ir viename-kitame apskrities centre (Marijampolėje, Alytuje). Savo veikloje jos apsiribojo miesto vaikais ir visiškai nepasiekė kaimo. Draugijos skaityklos veikė prie vaikų darželių ar pradinių mokyklų. Skaityklos paprastai dirbdavo tiktai tris kartus per savaitę po 2—3 valandas. Penkis mėnesius (nuo gegužės 1 d. iki spalio 1 d.) jos neveikdavo. Kaip pažymima pranešimuose iš vietų, vaikai šias skaityklas gulte apguldavo. Per dieną jose apsilankydavo po 60—80 vaikų. Skaityklų populiarumas rodė, kad vaikai labai troško skaityti, kad jų poreikių negalėjo patenkinti mokyklų bibliotekos.

Tačiau ir šių viešųjų vaikų bibliotekų tinklas buvo labai menkas ir nepajėgė rimčiau talkininkauti mokyklai ar išspręsti vaikų bibliotekų problemas. Buvo nurodoma, kad Kaunui tokių viešųjų vaikų bibliotekų reikėtų mažiausia dar apie 30⁷³.

Bibliotekas ir knygynėlius vaikams steigė ir kitos buržuazinės bei klerikalinės organizacijos ir susibūrimai (Vincento Pauliečio draugija, karininkų, moterų organizacijos)⁷⁴. Tai buvo daugiausia arba klerikalinio pobūdžio viešosios arba buržuazinės visuomenės viršūnių vaikams skirtos uždaros bibliotekėlės.

Moksleivius knyga taip pat aptarnaudavo ir valstybinės bei savivaldybių viešosios bibliotekos, skirtos suaugusiems. Valstybinių viešųjų bibliotekų tinklas, buržuazijai valdant, buvo labai menkas. Pavyzdžiui, iki 1936 m. Valstybinis centralinis knygynas tiktai 17-oje apskričių centrų turėjo savo skyrius, kurie atliko viešųjų bibliotekų funkcijas. Buržuazinė vyriausybė, negalėdama nepaisyti visuomenės reikalavimų, tik 1936 m. prisirengė priimti viešųjų bibliotekų įstatymą⁷⁵. Jį priėmus, 1937 m. įsikuria 100 naujų viešųjų bibliotekų. Iki 1940 m. birželio mėnesio jų skaičius pasiekė tik 161⁷⁶. Be to, šios bibliotekos turėjo menkus, silpnai sukomplektuotus fondus.

Būdinga, kad didžiausią dalį valstybinių viešųjų bibliotekų skaitytojų sudarė moksleiviai. Žurnalas „Bibliografijos žinios“ 1939 m. nurodo, jog visose viešosiose valstybinėse bibliotekose moksleivių skaitytojų būta 71,3 proc.⁷⁷ Vadinasi, iš 13 983 viešųjų bibliotekų skaitytojų 1939 m.⁷⁸ apie 10 000 buvo moksleiviai, jų tarpe ir pradinių mokyklų vaikai. Antai Valstybinio centralinio knygyno Siaulių skyriuje moksleiviai visą laiką sudarė daugiau kaip pusę skaitytojų, o 1937 m. — net 69 proc. Čia skaitė ir vaikai. Iki 12 metų vaikų skaitytojų buvo 1927 m. — 64; 1928 m. — 78; 1929 m. — 78; 1930 m. — 52 ir t. t.⁷⁹ Tai palyginti ne taip jau mažai, jeigu prisiminsime, kad Siauliuose veikė ne tik mokyklų, bet ir viešosios vaikų bibliotekos.

⁷¹ „Motina ir vaikas“, 1938, Nr. 6, p. 5—6.

⁷² „Motina ir vaikas“, 1940, Nr. 2, p. 41.

⁷³ „Motina ir vaikas“, 1938, Nr. 3, p. 21.

⁷⁴ „Tautos mokykla“, 1940, Nr. 5, p. 130.

⁷⁵ „Vyriausybės žinios“, 1936, rugp. 10.

⁷⁶ Sinkevičius K. Tarybų Lietuvos bibliotekos 1940—1941 metais.— Kn.: Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. T. I. V., 1961, p. 6.

⁷⁷ „Bibliografijos žinios“, 1939, Nr. 4, p. 200.

⁷⁸ Girdžius V. Tarybų Lietuvos kultūros švietimo įstaigų darbo laimėjimai. V., 1950, p. 11.

⁷⁹ Zr. šio skyriaus ataskaitas, spausdinamas už atitinkamus metus „Bibliografijos žiniose“.

Kauno miesto savivaldybės V. Kudirkos vardo bibliotekoje mokslivai sudarydavo taip pat iki 75 proc. visų skaitytojų. Šią biblioteką lankė ir jaunesnieji moksleiviai — vaikai. Atskirais metais ji turėjo 10—15 metų skaitytojų: 1925 m.—57; 1930 m.—67; 1934 m.—200; 1936 m.—215; 1939 m.—203⁸⁰.

Kuo galima paaiškinti tai, kad buvo tiek daug moksleivių — viešųjų bibliotekų skaitytojų? Tarp kitų priežasčių nurodysime mūsų temai reikšmingus momentus. Visų pirma, svarbiausia priežastis buvo ta, kad silpnas mokyklų bibliotekų tinklas negalėjo patenkinti moksleivių poreikių. Turėjo savo reikšmę ir tai, kad moksleiviams už naudojimąsi viešąja suaugusiųjų biblioteka nereikėjo mokėti mokesčio, kai tuo tarpu iš suaugusiųjų buvo imamas gana aukštas mokestis.

Įvairiais tikslais vaikams buvo atveriamos kai kurios privačios, taip pat pusiau legaliai laikomos bibliotekos. Savo asmeninėmis bibliotekomis moksleiviams leisdavo pasinaudoti pažangių pažiūrų inteligentai. Kaip rašo prof. B. Pranskus, Marijampolėje A. Bulotos žmonos turima gausia rusų klasikinės literatūros biblioteka (joje buvo ir A. Gerceno, V. Belinskio, N. Dobroliubovo, N. Cernyševskio knygų) naudojosi ir gimnazijos mokiniai⁸¹. Į asmenines bibliotekas vaikus skaityti kviesdavosi ir kunigai, stengdamiesi juos patraukti į savo įtaką⁸². Tačiau veikė ir grynai biznio sumetimais laikomų privačių bibliotekų. Tokios „bibliotekos“ daugiausia buvo įsikūrusios Kauno ir didesniųjų miesto knygų ir rašomųjų priemonių parduotuvėse. Jų fondus, kaip 1940 m. rašė spauda, sudarė daugiausia pornografinė ir kriminalistinė literatūra⁸³. Tokios bibliotekos ypatingai žalojančiai veikė vaikus ir paauglius.

Vaikus aptarnaujančių bibliotekų tinklas, buržuazijai valdant, buvo margas, neplaningas ir nepastovus. Bibliotekų darbuotojai ir pedagogai ieškojo įvairių būdų geriau organizuoti ir tvarkyti jų tinklą, kad jį galėtų apimti kuo daugiau skaitytojų. To meto spaudoje sutinkame nemaža pasiūlymų ir sumanymų, o praktikoje — kai kurių bandymų ir sprendimų tokius klausimus. Bet tai buvo daugiau atskirų, liaudies švietimo nuoširdžiai besirūpinusių žmonių iniciatyva, neparemta buržuazinės valdžios organų. Tai, pavyzdžiui, mėginimai kurti pradinųjų mokyklų moksleiviams savotiškas kilnojamasias bibliotekėles ir tuo išplėsti, papildyti vaikų bei mokyklų bibliotekų tinklą. V. Kudirkos vardo viešoji biblioteka nuo 1931—1932 m. pedagogo V. Ruzgo iniciatyva įsteigė kolektyvinio abonemento skyrių pradinėms mokykloms. Iš jo pradinųjų mokyklų mokytojai galėdavo gauti kilnojamųjų bibliotekėlių. Šiam skyriui iš miesto savivaldybės buvo pervesta lėšų, skirtų pradinųjų mokyklų bibliotekoms komplektuoti. Pradinųjų mokyklų mokytojai galėdavo iš šio skyriaus gauti knygų tiek, kiek būdavo III—IV skyrių mokinių. 1931/1932 m. m. šiuo abonementu naudojosi 7 Kauno miesto pradinės mokyklos, 1932/1933 m. m.— net 25, 1933/1934 m. m.— 13, 1934/1935 m. m.— 12 ir 1935/1936 m. m.— 7 miesto pradinės mokyklos⁸⁴. 1936 m. pabaigoje kolektyvinio abonemento skyrius buvo panaikintas, nes biblioteka negavo lėšų naujoms knygoms pirkti. Buvo taip pat siūloma visas valsčiaus pradinųjų mokyklų bibliotekas sujungti į vieną biblioteką prie valstiaus centre veikiančios mokyklos. Sumažinus visų respublikos pradinųjų mokyklų bibliotekų kiekį iki 300, palikus po vieną kiekviename valsčiuje, būtų buvę galima už

⁸⁰ Zr. bibliotekos atitinkamų metų ataskaitas „Bibliografijos žiniose“

⁸¹ Pranskus-Zalionis B. Artimieji toliai. V., 1962, p. 232.

⁸² „Zvaigždutė“, 1940, Nr. 7, p. 118.

⁸³ P. Lt. Privatinių bibliotekų žala.— „Lietuvos aidas“, 1940, bal. 19.

⁸⁴ Zr. šios bibliotekos atitinkamų metų ataskaitas „Bibliografijos žiniose“.

tuos pačius pinigus įsigyti žymiai daugiau knygų⁸⁵. Reikia pasakyti, kad tokie ir panašūs sumanymai nebuvo įgyvendinti, o jeigu ir būtų buvę įgyvendinti, ir tai nebūtų išspręstas vaikų bibliotekų tinklo klausimas. Jie svarbūs, tik norint parodyti mėginimus ieškoti būdų ir kelių vaikų aprūpinimui knyga pagerinti.

Mokyklų ir jų bibliotekų pobūdį bei vystymąsi, buržuazijai valdant, apsprendė ir ta aplinkybė, kad nebuvo vieningos švietimo sistemos. Tai sunkino iš viso vadovavimą mokyklai, taip pat ir mokyklų bibliotekoms. Nors bendras vadovavimas buvo švietimo ministerijos rankose, bet iš tikrųjų mokyklų bibliotekoms ji nevadovavo. Pradinių mokyklų departamentas neturėjo nė vieno darbuotojo, kuris būtų atsakingas už mokyklų bibliotekas.

Darant bendras išvadas, dar karfą reikia pažymėti, kad, buržuazijai valdant, vaikus aptarnaujančių bibliotekų ir, konkrečiai, mokyklų bibliotekų tinklas vystėsi sudėtingomis politinėmis-visuomeninėmis bei kultūrinėmis sąlygomis. Viena, čia matome pažangiųjų mokytojų bei visuomenės rūpinimąsi mokyklų bibliotekomis, pastangas jas steigti ir plėsti, o antra — buržuazinės valdžios silpną paramą lešomis. Per visą buržuazijos valdymo laikotarpį mokyklų bibliotekų bei kitų vaikus knyga aptarnaujančių įstaigų tinklas buvo nesutvarkytas ir neplaningai veikė. Tinkle liko didelių spragų, ir daugeliui vaikų knyga buvo neprieinama. Kova už vaikų aprūpinimą knyga vyko revoliucinio judėjimo prieš buržuazinę santvarką sąlygomis. Tai buvo dviejų kultūrų, dviejų ideologijų susidūrimo ir jų kovos pasireiškimas.

Mokyklų ir, apskritai, vaikus aptarnaujančių bibliotekų tinklo, buržuazijai valdant, klausimai, kurie čia apžvelgti, yra svarbūs pažinti Lietuvos bibliotekininkystės istorijos vystymuisi. Antra vertus, tai leidžia ryškiai pamatyti ir tuos laimėjimus, kuriuos Tarybų valdžios metais yra pasiekusi Lietuvos bibliotekininkystė.

Vilniaus Valst. universitetas
Biblioteki inkystės katedra

Įteikta
1963 m. lapkričio mėn.

СЕТЬ ШКОЛЬНЫХ БИБЛИОТЕК В ПЕРИОД БУРЖУАЗНОГО ГОСПОДСТВА В ЛИТВЕ

Г. РАГУОТЕНЕ

Резюме

В 1919 году, когда к власти пришла литовская буржуазия, она всеми силами стремилась укрепить свою диктатуру. Для этой цели она старалась использовать школы, народное просвещение, в том числе и школьные библиотеки.

В статье характеризуется положение школьных и других детских библиотек в годы буржуазного господства; показывается, что создание в Литве сети школьных и других детских библиотек — результат борьбы трудящихся и прогрессивных учителей под руководством Коммунистической партии Литвы. Буржуазия была вынуждена идти на уступки, исходя также и из своих классовых интересов.

⁸⁵ Ruzgas V. Pradžios mokyklų bibliotekų reikalai.— „Bibliografijos žini“ 1932, Nr. 3, p. 130—132.

Но буржуазная власть выделяла очень мало средств на нужды школьных библиотек. По существу, она не заботилась о просвещении народных масс. Из государственного бюджета для начальных школ выделялась очень маленькая сумма, поэтому не все начальные школы имели свои библиотеки. Однако и действующие библиотеки имели незначительные фонды. Таким образом, сеть школьных библиотек была не упорядочена и вопрос обслуживания детей книгой не был решен.

В статье затронуты вопросы деятельности библиотечек школьных организаций и кружков, показывается значение прогрессивных школьных библиотечек. В статье освещается работа библиотек комсомольских и пионерских организаций.

Кроме школьных библиотек, в то время действовало 14 публичных детских библиотек в городах; малочисленные публичные библиотеки для взрослых тоже обслуживали детей, но, во-первых, их было мало, а, во-вторых, они были только в городах и могли обслужить только небольшую часть читателей-детей.

Вопросы, поднятые в статье, дают возможность ознакомиться с некоторыми важными проблемами истории библиотек в Литве.
